

Mészáros Zsolt

A MODERNITÁS ÉS AZ EMANCIPÁCIÓ HATÁRVIDÉKÉN

A Magyar Bazár irodalmi vonatkozásai a Wohl-nővérek szerkesztése alatt (1873–1901)

A *Magyar Bazár* működésében és vele a magyar női sajtó történetében új fejezet kezdődött 1873 őszén. A Wohl-nővérek által korábban szerkesztett *A nők munkaköre* című közlöny egyesült a *Magyar Bazárral* és felvette a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* nevet. Kiállításában és tartalmában a divatlapok elegáns tipográfiáját, részletes ruhamodell-leírásait, gyakorlati rovatait ötvözte a női művelődés és munka témaköreivel. Olyan modern hangvételű sajtóorgánus jött létre, amely a kor irodalmi és társadalmi folyamataival, váltoásaival tartotta a lépést. Az 1873 és 1901 között ívelő széles időintervallum, valamint e tanulmány terjedelmének kerete csupán az erővonalak, csomópontok felrajzolását engedi. Remélem azért így is átfogó képet tud nyújtani a Wohl-nővérek szerkesztői munkásságáról, amely a modernitás és az emancipáció mentén formálódott a 19. század második felében.

Az 1866-ban a lipcsei *Bazar* magyar kiadásként indult *Magyar Bazárt* a Wohl-nővérek vették át az első szerkesztő Szabó Richárd (1820–1873) halála után. Az idősebbik, Janka (1843–1901) költőként nagy figyelmet keltett verseskötetével, amelyet 1861-ben Jókai Mór adott ki. A későbbiekben egzisztenciális okokból a sajtónak kötelezte el magát, és őt tekinthetjük az 1901-ben bekövetkezett haláláig a *Magyar Bazár* főszerkesztőjének. Főmunkatársa húga, Stefánia (1848–1889) a próza műfajában alkotott. Első kötetéről, a *Regekönyvről* (1865) Arany János írt recenziót a *Figyelőben*. Főműve az 1887-es *Aranyfüst* című regény a kor magyar társadalmáról ad széles látképet.

A szépirodalom mellett, mindketten komoly újságírói múlttal rendelkeztek. Első önálló folyóiratuk, a *Nők Munkakör,e* a Nőképző- Gazdaasszony- és Nőiparegylet hivatalos közlönye előszavában a nőkérdés harcosaiként definiálták magukat, és a következő mottóban fogalmazták meg az általuk képviselt irányt:

„Nevelni, dolgozni, jótteni!”¹ Ez a fajta irány folytatódott a *Magyar Bazárban* is, retorikáját tekintve ugyan szelídebb tónusban, de következetesen foglalkozva a nőket érintő nevelés, tudomány, munkaképesítés és –vállalás fontos kérdéseivel, megoldási alternatíváival. Az 1873. szeptember 15-én megjelent bemutatkozó szerkesztői levelükben az „anya”, a „serdülő lány” és az „egyedül álló nő” típusaiban jelölték meg a célközönségüket. Különösen ez utóbbi kategória figyelemreméltó, szerepeltetése valós és széles körben létező társadalmi jelenségre (ön)reflektál (hiszen maguk a szerkesztők is ehhez a csoporthoz tartoztak), amely deklarálta a női egzisztencia- és életpályamodellekben bekövetkezett változásokat. Kéri Katalin a dualizmus kori nők történetét feldolgozó kiváló monográfiájában például arra figyel fel a statisztikai adatok alapján, hogy az egyedül álló nők (hajadonok és özvegyek) foglalkoztatási aránya viszonylag magas volt a monarchiabeli Magyarországon.²

Az 1890-es évekre a *Magyar Bazár* tartalmában megfigyelhető egyfajta elmozdulás az úgynevezett „high society” felé, „a magyar úri családok barátja” arculatot öltve fel.³ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a modernitás aurája biztosította az újság eladhatóságát, népszerűségét, valamint az előfizetők táborának mind horizontális, mint vertikális irányban való megtartását, bővítését. A lap áthangszerelése mögött a főszerkesztő, Wohl Janka állt, akinek szerkesztői víziójában a század utolsó évtizedében a társasági orgánus eszméje rajzolódott ki. Le kell azonban szögeznünk, hogy a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* nem műkedvelői, kultúrafogyasztói magatartásmintákat, hanem az egzisztenciateremtés, valamint a szellemi térnyerés lehetőségeivel, irányjaival és példáival kapcsolatos útmutatást, megerősítést közvetített női olvasói felé. Ugyanakkor bizonyos ambivalens magatartás mégis megfigyelhető esetében, amely megkülönböztette magát az emancipációtól, mint mozgalmától. A nőkérdéssel foglalkozó írások rendszerint elhatárolódtak az egyenlőségi törekvésektől, illetve nem kérdőjelezték meg a hagyományos női hivatásokat (család, házasság, jótékonyosság), mindamellett a művelődéshez, a neveléshez, a munkához való jogot szorgalmazták és mindig reflektáltak a hozzájuk kapcsolódó aktuális eseményekre.⁴ A cikkek retorikáját úgy, mint a nőkérdéshez kapcsolódó korabeli közbeszédet áthatja a nemzeti narratíva, illetve egyfajta „gyarmatosító” attitűd, amely a nőknek a nemzeti identitás misszionáriusaiként, a hazai tradíció terjesztésében, ápolásában kiemelt szerepet tulajdonít, és állami képzésükben látja biztosítottnak a haza

¹ Idézi RÉZLER Ilona 1936: 146.p.

² KÉRI Katalin 2008: 132. p.

³ Előfizetésre való felhívás! *Magyar Bazár*, 1900. 45. sz., címlap

⁴ „Felkutatjuk a női lélek kiváló megnyilatkozásait és különösen, mikor hazánk hölgyei közt találunk ilyen kincsekre, büszkén mutatunk rájuk és példakép állítjuk olvasóink elé” olvashatjuk az 1900-as évfolyam előfizetésének felhívásában. *Magyar Bazár*, 1900. 45. sz., címlap

felemelkedését és a magyarosítás sikerességét.⁵ Úgy tűnik, az emancipációs mozgalom hazánkban többek között nacionalista motívumok mentén formálódott, legitimitását is csak úgy nyerhette el a *Magyar Bazár* hasábjain, ha nemzeti gyökerekre hivatkozva távol tartja a függetlenné váló nőt övező társadalmi főbiákat.

A második részben a *Magyar Bazár* szépirodalmi mellékletének felépítését és szerzői gárdáját térképezzük fel, elsősorban Justh Zsigmondra és a köré csoportosuló írókra összpontosítva, akik a lap szellemi táborának markáns egységét alkották a 19. század utolsó évtizedében. Bár a lap profilját eredendően a divat és a közművelődés határozta meg, a ugyanolyan nagy ambícióval állította össze Wohl Janka és Stefánia szépirodalmi mellékletet, amely tartalmát tekintve tagoltabb, változatosabb, szerkesztői elvében pedig modern törekvésekre érzékenyebb volt, mint a kor hasonló műfajú sajtótermékei (*Hölgyek Lapja*, *Budapesti Bazár*). Ez a tendencia különösen az 1890-es évekre válik izgalmassá, mikor irodalmi ízlésében és szerzőválogatásában *A Hét* című lappal mutat rokon vonásokat, ahogy azt majd látni fogjuk. Az évfolyamok két ünnepi számát a májusi és a karácsonyi melléklet jelentette, a nők főleg ide gyűjtötték a nagyobb presztízsű írókat és szövegeket. Általában két regény folytatódott párhuzamosan, egy a lapban, a másik regénymelléklet formájában, amit a végén könyv formájában be lehetett kötetni. Az elején kísérleteztek könyvsorozattal (*Magyar Bazár Könyvtára* címmel) főleg külföldi szerzőktől, de hamar kudarcba fulladt előfizetők híján.⁶ A nemzetközi irodalmat figyelemmel kísérték és vezércikkekben, műfordításokban adtak ízelítőt egy-egy rangos alkotó, mint Victor Hugo, George Eliot, Henry Longfellow életművéből. A nagy nyugati nemzetek mellett a régióból egyetlen szomszédos országra, Romániára terjedt ki még a tájékozódás. Az 1870-es évektől népdalokat, népmeséket találhatunk Moldován Gergely fordításában, azonban a rákövetkező évtizedben valószínű a magyar közhangulatban erősödő Erdélyt féltő, sovíniszta tendenciák miatt eltűnnek. Kivételt képez ez alól az íróként Carmen Sylva néven publikáló Erzsébet román királyné (1843–1916) és a Párizsban élő író, utóbb politikus, diplomata, Elena Vacarescu (1864–1947), előbbi nemzetközi népszerűsége, utóbbi Justh Zsigmond közvetítése miatt.

A Wohl-nők szerkesztői munkáját nagyban segítette legendás szalonuk, ahol a kor neves értelmiségei, tudósai, művészei találkoztak rendszeresen. Jókai Róza jegyezte meg róla, hogy elsősorban a „Párizs-imádás” határozta meg szellemi orientációját.⁷ Ez tetten érhető a lap szerkesztésében, tartalmában, kiállítás-

⁵ Kereszty Orsolya foglalkozott behatódóan ezzel a témával doktori disszertációjában és tanulmányaiban. KERESZTY Orsolya, 2007; KERESZTY Orsolya 2005; KERESZTY Orsolya 2006.

⁶ A következő művek megjelenését harangozták be a felhívásban: Detlef Károly: *Feloldhatatlan kötelékek*, Octave Feuillet: *Julia de Trécoeur*, Ouida: *Cigarette*, Charles de Besnard: *Vadászat udvarlókra*

⁷ FESZTY Árpádné 1929.

sában is, itt nem csak a divatlapokra, vagy a divattudósításokra gondolhatunk, hanem a cikkek hivatkozási horizontjára, amely rendszerint a francia kultúra.⁸ Társasági kapcsolataikat sikerrel kamatoztatták az újságkészítés során, amelyre Csapodiné Gárdonyi Klára is felhívja a figyelmet Wohl Janka emlékkönyvéről írott tanulmányában.⁹ A törzsvendégek közül többet bekapcsoltak a lap munkájába, kéziratokat kértek tőlük, illetve pályájuk alakulásáról adtak folyamatosan hírt olvasóiknak. Az egyik csoportba zeneszerzők tartoztak, mindenekelőtt Liszt Ferenc, később Hubay Jenő vagy az Anton Brucknernél tanult Aggházy Károly, a két utóbbitól kották is megjelentek a *Magyar Bazár*-ban. A másik csoport a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Kisfaludy Társaság magas pozíciójú tagjai közül kerültek ki, például Szász Károly, Greguss Ágost, Beöthy Zsolt és Győry Vilmos. Tőlük esszéket, tanulmányrészleteket, fordításokat adtak közre a Wohl-nővérek, illetve a Kisfaludy Társaság gyűléseiről, tevékenységéről rendszeresen és részletesen tudósítottak. A szalon tudósvendégeinek aktuális kutatásairól, eredményeiről, új könyveiről szintén adott hírt a *Magyar Bazár*, vagy közölt ismeretterjesztő jelleggel mutatókat.¹⁰ 1889-ben következett be a cezúra mind a szalon, mind pedig a *Magyar Bazár* életében: Stefánia halála után a társaság felbomlott, majd az újrászerveződésnél az akadémikusok helyére fiatal írók léptek (például Justh Zsigmond, Pekár Gyula).

A Wohl-nővérek és személyükön keresztül a *Magyar Bazár* két idolja, tiszteletbeli szellemi védnöke: Arany János és Jókai Mór volt. A két író gyerekkoruktól fogva ismerték, szellemi tájékozódásukat, irodalmi hivatásukat orientálta ez a kapcsolat. Arany János halálakor, valamint az 1893-as Jókai-jubileumkor emlékszámokat adtak ki, illetve ezeken túl rendszeresen megemlékeztek munkásságukról. A Gyulai Pál által megkonstruált epikus Arany helyett a *Magyar Bazár*-ban publikált anyag és a róla szóló írások fényében a lírai költő válik hangsúlyossá. Ugyanakkor közzétették megjelenése évében a *Toldi szerelme* című elbeszélő költemény befejező részét, és a balladákból is közzé tettek néhányat a lapban.¹¹ Az 1893-ban meghirdetett Jókai-évben aktívan közreműködött a *Magyar Bazár*, helyet adott a jubileummal kapcsolatos híreknek, felhívásoknak, gyűjtéseknek, sőt az újság nevében egy szmirnai szőnyeg is készült az olvasók, mun-

⁸ Főleg De Gerando Antónia ilyen tárgyú cikkeit említhetjük, pl. A családi élet Franciaországban. *Magyar Bazár*, 1883. 3. sz., címlap; A francia szellem valódi tulajdonairól, s valódi francia művek fő jellegéről. *Magyar Bazár*, 1885. 1. sz., 1–2. pp.; Minő francia könyveket olvassanak nálunk a fiatal leányok? *Magyar Bazár*, 1887. 15. sz., 110–111. pp.

⁹ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára 1959.

¹⁰ Pl. Grünwald Béla: Az első magyar hírlapok és irodalmunk úttörői [*Régi Magyarország* című munkájából], *Magyar Bazár*, 1888. 6. sz., címlap; Ipolyi Arnold: Nyári Krisztina [*Magyar történelmi életrajzok* novemberi füzetéből], *Magyar Bazár*, 1887. 22–23. sz., címlap

¹¹ Arany János: A lepke. *Magyar Bazár*, 1878. 1. sz., 1. p.; Arany János: Nem kell dér... *Magyar Bazár*, 1878. 21. sz., 161. p.; Arany János: Toldi szerelme (részlet). *Magyar Bazár*, 1879. 23. sz., 178 p.; Arany János: Éjféli párbaj. *Magyar Bazár*, 1880. 4. sz., 25. p.; Arany János: Az ünneprontók. *Magyar Bazár*, 1886. 24. sz., címlap

katársak bevonásával, amelyet ünnepélyes keretek között adtak át az írónak. A *Magyar Bazár* évfolyamain legitimációs és marketing szempontból sem elhanyagolható gesztus húzódik meg azzal, ahogy Janka tudatosan belekomponálta magát emlékezéseinek, levelezéseinek beemelésé révén az Aranyt, Jókait, majd később Justhot övező kultuszba és ezáltal pozicionálta lapját a kor irodalmi közegében.¹²

Az akkoriban már befutottnak számító, népszerű írók, mint Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Vajda János mellett nagy gondot fordítottak tehetséges pályakezdők szerepeltetésére is.¹³ Közülük kiemelkedik mind jelentőségében, mind hatásában Justh Zsigmond. A fiatal író párizsi naplójában olvashatunk arról a nemzetközi folyóirattervről, amely munkatársai között ott találjuk a Wohl-nővérek neveit.¹⁴ A 1888. február 28-án született bejegyzés, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött levelezésük legkorábbi darabjai, amelyek az 1887-es év második felére datálódhatnak, arra engednek következtetni, hogy Justh párizsi útja előtt már ismerte őket. Stefánia halála után az idősebbik Wohl-nővér és az akkor pályakezdő író között a levelezésük tanúsága szerint egyfajta anya-fiú kapcsolat alakult ki. A familiáris viszony mellett azonban nem elhanyagolható minőséget jelentett a mester-tanítvány kapcsolat. Janka mentorként formálta Justh stílusát, tájékozódását, illetve a levelezésükből tudjuk, hogy ő, illetve amíg élt, Stefánia lektorálta a párizsi jegyzeteket. Ha a pontos eseménytörténetet, amely összehozta hármójukat, még nem is ismerjük, mindenesetre magától értődően következhetett, hiszen mindkét fél világnézete, társaságkonceptiója rokonult egymással. Justh a magyar társasági életre vonatkozó reformelképzeléseibe beleillett a Wohl-szalon francia atmoszférájú miliője. Jankát igazi parisienne-nek nevezte több helyütt, ami szótárában a legmagasabb elismerést jelentette.¹⁵ Továbbá Justh különféle revue-tervei párhuzamba állíthatóak a Ma-

¹² Pl. Wohl Janka: Gyermekéveimből. Visszaemlékezés Arany Jánosra. *Magyar Bazár*, 1882. 21. sz., 161–163. pp.; Justh Zsigmond Wohl Jankának írt leveleiből (1890–1892). *Magyar Bazár*, 1895. 4. 6. 8. 12. 16. 20. 24. számaiban

¹³ *Hírlapjaink: A magyarországi hírlapok monographiája* című a millenniumi sajtókiállításra megjelentetett lapismertetésekből összeállított hat kötetes kiadvány *Magyar Bazár* fejezete felsorolja azoknak a munkatársaknak névsorát, akik évek óta közreműködnek a lapnál: Szász Károly, Szász Béla, gróf Csáky Albinné, Jókai Mór, Feszty Árpád, Justh Béla, Czöbel Minka, De Gerando Antónia, Gyarmathy Zsigáné, Pekár Gyula, Malonyay Dezső, Szalay Fruzina, Fanghné Gyujtó Izabella, Hentaller Elma, Székely Ilona, Versényi, Dr. Szabóné Illéssy Piroska, Prém József, Ehrenheimy Schytra Ilona, Báthory Róbert.
A fiatal alkotókhoz hozzá kell vennünk még Reviczky Gyulát, Makai Emilt. Janka pályakezdő kortársaira kiterjesztett, érzékeny figyelmét jelzi Justhhoz intézett kérdése: „Olvasta az *Ignotust*? Írja meg róla a véleményét.” OSZK, Levelestár, Wohl Janka levelei Justh Zsigmondhoz, 1887–1894, 70. db. [1891. tél]

¹⁴ *Justh Zsigmond naplója* 1941: 144. p.

¹⁵ Ugyanakkor teljesen sajátjának mégsem érezhette a Wohl-szalont, azért is vethette bele magát akkora ambícióval a Feszty-szalon kialakításába, megteremtésébe az 1890-es évek elején.

gyar Bazár szellemiségével és művelődéskoncepciójával. A barátság egyik fontos hozadéka a Magyar Bazár szempontjából, hogy a lap bekapcsolódott az arisztokrata körökbe, a másik pedig az új szerzők megjelenése, mint Czóbel Minka, Pekár Gyula vagy Malonyay Dezső.

Justh Zsigmondtól először egy aforizmat közöltek a Magyar Bazár 1887. szeptember 1-jei számában a tűzvész sújtotta Eperjes, Nagykároly, Torockó újjáépítésének a javára Jókai szerkesztésében kiadott *Segítség* című albumból. Utána az 1888. január 1-jei számban az *Istennő* című folytatásos elbeszélése jelent meg, majd ez év április 1-jén tették közzé a *Művész-szerelem* című első regényének első fejezetét. A mellékelt szerkesztői előszóban Janka az új nemzedék legtehetségesebbjeinek egyikeként üdvözölte a szerzőt, aki „határozott írói egyéniséggel bír”. Előrebocsátotta, hogy nem tökéletes mű (vázlatszerű, jellemalkotási gyengeségek), viszont ereje a lelki konfliktusok ábrázolásában és a leírásokban rejlik.¹⁶ A *Párizs elemei* című kötet megjelenése kapcsán a könyvajánló rovat finom, ritka műnek nevezte, és a több érzékre ható plasztikus kifejezőmódját emelte ki.¹⁷ Justh 1888-tól rendszeresen publikált a Magyar Bazárban, nemcsak elbeszéléseket, hanem cikkeket, útirajzokat (Párizs, Egyiptom, India), ismerőseiről, barátairól portrékat, például a Műbarátok Körének egyik kezdeményezőjéről, gr. Csáky Albinnéről, az ausztrál festő Rupert C. W. Bunny-ról vagy a német-magyar származású francia íróról, Jean de Néthyről (Némethy Emmy).

Czóbel Minka verseit Justh ajánlotta szerkesztő barátja figyelmébe, de Aggházy Károly és Zichy Géza is dicsérte az akkor még teljesen ismeretlen költőt Wohl Janka előtt. Első verse *Hát nem tudod?* címmel az 1889-es év karácsonyi számában jelent meg. 1890-ben az első három számban látott napvilágot *Czinka Panna* című elbeszélő költeménye, amelyet Janka először visszaküldött a szerzőnek javításra megadott szempontjai alapján.¹⁸ Verseivel 1890-től találkozunk rendszeresen a Magyar Bazár hasábjain. Az 1894. évi 3. számának címlapján mint új hazai költőnő együtt szerepelt Szalay Fruzinával, és az arcképét is közzélték. Pekár Gyula cikkében új, forradalmi hangként üdvözölte, akinek modern tehetsége mély gondolati lírájában gyökerezik.¹⁹ A Magyar Bazár végigkísérte Czóbel Minka pályájának kezdeti szakaszát, nyomon követhetjük költészetének alakulását, termékeny időszakának (1890–1903) főbb csomópontjait. Közzölt mutatóanyagokat a nagyobb lélegzetvételű műveiből, mint a *Lélekvándorlás*,

¹⁶ Magyar Bazár, 1888. 7. sz., 50.p.

¹⁷ Magyar Bazár, 1889. 7. sz., 55. p.

¹⁸ Tömörítést, összevonást és kevesebb szóismétlést, több eszmét javasolt, illetve felállította az arányokat is, hány versszakból álljon egy rész. Pár nap múlva kérte vissza a javított verziót, hogy átnézhesse és elküldhesse a nyomdába. OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Czóbel Minkának 28. db. [1889 vége]

¹⁹ Pekár Gyula: Czóbel Minka. Magyar Bazár 1892. 8. sz. címlap

vagy a *Don Juanna* elbeszélő költeményekből.²⁰ Az előbbiből itt jelent meg részlet először magyarul 1897-ben Janka kérésére, amely francia fordításban *La migration de l'âme* címmel került a könyvpiacra a párizsi Ollendorf kiadó gondozásában ugyanebben az évben. Czóbel Minka sok más lapban is publikált, a fontosabbak közül *A Hét*, a *Vasárnapi Ujság*, *Magyar Salon*, *Fővárosi Lapok* hasábjain. Ezek mellé sorakozik fel a *Magyar Bazár*, amely a kezdetektől fogva dokumentálta Czóbel Minka írói pályáját.²¹

Pekár Gyula Justh révén került Wohl Janka körébe, aki hamar megkedvelte a „rendkívül érdekes gondolkodású és rengeteg olvasottságú fiatal óriás”-t.²² Az *Árnyak* című folytatásos elbeszélésével debütált a *Magyar Bazár* 1892-es évfolyam első számában, amit számos változó terjedelmű próza követett (*A holtak keze*, *A Manöver-éji álom*, *Egy huszártiszt cartoucheából*). A *Don Juan* című könyve kapcsán olvashatunk róla hosszabb jellemzést a *Magyar Bazárban*: „a legérdekesebb alakok közé tartozik a magyar litteratúrában. Olyan író ő, aki a megfigyelőképességen és leíró erőn kívül a tudásnak és műveltségnek oly általánossággal rendelkezik, amely különösen magyar írónál szokatlan”.²³

Szintén Justh társaságából érkezett Szabolcska Mihály, akinek a megjelenés alatt álló verseskötetéből közölt a lap két verset az 1893-as évfolyam karácsonyi számában (*Ébredés*, *Szép voltál te...*). Janka 1891. december 2-án kelt levelében furcsállotta, hogy Justh és Szabolcska közösen utazott az év őszén Párizsba, meg is kérdezte barátját, vajon értették-e egymást. Mindenesetre felkérte, hogy szerezzen kéziratot Szabolcskától a *Magyar Bazár* számára.²⁴

Malonyay Dezső Justhtal 1893. őszén került szoros barátságba és valószínű az ő révén kerülhetett be a *Halál* című elbeszélése Wohl Janka lapjának az évi karácsonyi számába. Novellái mellett a fiatal művészettörténész és író tollából jelent meg méltató elemzés Wohl Stefánia regéről harmadik kiadásuk kapcsán, amely a lap 1898. 22. számának címlapján jelent meg.

Czóbel Minka mellett Szalay Fruzina számított a lap másik állandó női költőjének. A *Fővárosi Lapokban*, az *Ország-Világban*, a *Koszorúban* és *A Hétben* publikált. 1892-től szerepelt rendszeresen a *Magyar Bazár* hasábjain, zömében verseivel, versműfordításaival, de érdekesek és különlegesek a prózai munkái (*Rózsanyílás*, *Répaemberkék*). Esetében is, mint Czóbelnél, az életmű első tíz évét jól nyomon lehet követni az egyes lapszámokon keresztül. Az 1897-ben

²⁰ Czóbel Minka: Lélekvándorlás XII. hullám. *Magyar Bazár*, 1897. 48. sz. címlap; Czóbel Minka: Don Juanna VIII. ének. *Magyar Bazár*, 1900. 21. sz. címlap

²¹ *A Hírlapjaink* (1896) Czóbel Minka nevét emeli ki, mint fiatal írótehetséget, akit az újság indított el a pályáján.

²² OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 8. db. 1892. április 18. 2–3. lap

²³ *Magyar Bazár*, 1899. 5. sz., 12. p.

²⁴ OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Justh Zsigmondnak. 52. db. 1891. december 2. 3. lap

napvilágot látott *Egy marék virág* című második kötetéről ajánlót tett közzé a lap 1897. 46. számában, amelyben munkatársként említették a kaposvári költőt.

A Bródy Sándor megjelenéséből fakadó feszültség rávilágít a *Magyar Bazár* irodalomkoncepciójára, amely „a nemes ízlés, finom modor s a szellemi művelődés modern irányát” képviselte.²⁵ Tőle mindössze két írást közöltek, mindegyiket ugyanabban az évben, 1900-ban. Az első *Márkus Emília haja* című szöveg-nél Janka jónak látta szerkesztői megjegyzéssel felkészíteni olvasóit. Heinéhez hasonlítja Bródyt, akinek közmondásos gúnyos, cinikus stílusa mindent torzan, fonák módon mutatott. „Milyen kár – folytatja aztán már a magyar íróra térve –, hogy ő, aki a szépet oly szépen tudja látni, érezni és leírni – oly gyönyörűséget talál a cinizmus kicsapongásaiban és műzsája nemes virágait is – oly – hogy is mondjam? – nem tiszta kézzel kínálja. Kár, kár, kár!”²⁶

A nőírók szempontjából is fontos műhelyként működött a *Magyar Bazár*. A nagy klasszikusok, mint Beniczkyné, vagy Kisfaludy Atala mellett több alkotó publikált a lapnál, például a 20. század elejei ifjúsági irodalom egyik vezéralakja, Tutsek Anna, az erdélyi népi történeteivel ismerté vált Gyarmathy Zsigáné, vagy a nagyívű *Budapest* című társadalmi regény szerzője, Lux Terka. Továbbá a női újságírás előretörésében is nagy szerepet játszott, számos női kollégát foglalkoztatott Wohl Janka, például Hentaller Elmát, aki Stefánia halála után főmunkatársként dolgozott mellette, vagy Hrabovszky Júliát, aki a divatrészt szerkesztette, az 1900-as világkiállítás idején pedig párizsi tudósítóként működött.

„Arra kell törekednünk, hogy a nők munkájának tért és fogalmat teremtsünk!” – jelentette ki Wohl Janka halála előtt két héttel egy szerkesztőségi gyűlésen. Hozzátehetjük, hogy Wohl Janka és Stefánia szerkesztői munkájának köszönhetően a *Magyar Bazár* nemcsak a nők munkájának, hanem az irodalomnak is tért, fogalmat és új utakat teremtett.

Felhasznált irodalom

OSZK Kézirattár, Levelestár, Wohl Janka levelei Justh Zsigmondhoz, 1887–1894, és Czóbel Minkához

*

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Wohl Janka emlékalbuma. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*. Kossuth Nyomda, Budapest, 1959. 247–257. pp.

FESZTY Árpádné: Bösendorfer-zongora, párizsi kultúra, teás-csésze. *Literatura*, 1929. 4. sz., 115–118. pp.

²⁵ Szerkesztői levél. *Magyar Bazár*, 1899. 1. sz., címlap

²⁶ *Magyar Bazár*, 1900. 27. sz., 74. p.

- Hírlapjaink: A magyarországi hírlapok monographiája* (1896.)
http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/2__magyarbazar.pdf
- Justh Zsigmond naplója*. S.a.rend., bev. és jegyz.: Halász Gábor. Athenaeum, Budapest, 1941.
- KERESZTY Orsolya: Kulcsfontosságú „rejtett” női terek a nemzetépítésben a Magyar Paedogogiában (1892–1918). *Neveléstörténet*, 2005. 3–4. sz., 39–61. pp.
- KERESZTY Orsolya: A nők szerepe a magyar nemzet (újra/fel)építésében De Gerando Antónia „Aki másra gondol” írásának tükrében. *A Magyar Női Szemle* különkiadása. Szerk. Thun Éva. 2006. 75–83. pp.
- KERESZTY Orsolya: *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon (1867–1914)*. Doktori disszertáció. ELTE-BTK, 2007.
- KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pro Pannonia, Pécs, 2008.
- RÉZLER Ilona 1936: A mi úttörőink II. *Magyar Női Szemle*, 1936. június, 146.p.